

»Myten» om Magna charta

I DEN KLASSISKA franska encyklopedin förklaras Magna charta — den samling försäkringar som konung Johan utan land avgav till sina länsherrar år 1215 på Runnymedes äng — vara "grundvalen för det engelska folkets rätt och frihet". Liknande påståenden återfinns i encyklopedier och handböcker fram till omkring år 1900. Då den svenske statsrättspro-

fessorn Reuterskiöld ville betona betydelsen av rättighetsdeklarationen i vår berömda paragraf 16 kallade han den "vår regeringsforms Magna charta", och den beteckningen ansågs av många visa en överdriven ertighet mot de svenska grundlagsstiftarna. Varje gymnasist lärde sig att "det stora frihetsbrevet" var ett centralt aktstycke i utvecklingen mot indi-

viduell rättssäkerhet och fasta regler om förhållandet mellan överhet och undersåtar.

Denna uppfattning var härskande under mer än två århundraden och hade en nyckelställning i både statsvetenskaplig och politisk diskussion. Under striden med Stuartarna i början av 1600-talet drog domaren Coke fram Magna charta som ett stöd mot monarkernas anspråk. Sedermera blev aktstycket ett vapen för alla de engelsmän som bekämpade kungligt envælde och verkade för maktfördelning och garantier för den enskildes frihet. Med konstitutionalismens och rättsstatens totala seger i England upphöjdes Magna charta till inspirationskällan och symbolen framför andra. Historikern Mackintosh fastslog blott en erkänd sanning då han år 1830 skrev: "att ha frambragt den, att ha upprätthållit och utvecklat den är Englands odödliga anspråk på mänsklighetens aktning". Bacon och Shakespeare, Milton och Newton hade icke gjort insatser av sådant värde; för övrigt kunde de ha höjt sig "till sin verksamhets fulla kraft blott i det land där den anda härskade som det stora frihetsbrevet ingivit deras förfäder".

I början av 1900-talet slog en ny ståndpunkt igenom. Magna charta var, såsom Nordisk Familjebok uttryckte det år 1930, "ett feodalt privilegiebrev, en av de många konungaförsäkringar genom vilka aristokratin under medeltiden till sin fördel utnyttjade den germanska uppfattningen om konungamaktens begränsning. Några allmänna frihetsprinciper proklamerades ej i Magna charta". Tidigare hade, sades det, urkunden tillerkänts den största betydelse såsom "den engelska frihetens hörnsten"; "från denna sentimentala överskattning är Magna charta nu av den moderna forskningen befriad".

Den omvärdering som uttrycks i dessa rader hade småningom framdrivits av franska

och engelska forskare. Som frihetsbrev var Magna charta en legend; urkunden var tvärtom "feodal" och "reaktionär". I den andan skrev engelsmannen Edward Jenks år 1904 en berömd uppsats, "Myten om Magna charta". Med mera modération, men också med ojämförligt större vetenskaplig apparat utvecklades liknande tankegångar av William McKechnie i ett stort arbete om Magna charta följande år (presenterat för svensk publik i Nordisk Tidskrift år 1915 av Sam Clason). Hans slutsats blev att Magna chartas värde till stor del var av moralisk och känslomässig art. Den hade tjänat "som lösenord för senare generationer, som fana, som samlingspunkt, som stimulans för fantasin". Det intryck McKechnies framställning ger är att det är de oriktiga, illusoriska och romantiska föreställningarna om Magna charta som främst haft betydelse och värde; myten har varit det väsentliga.

Nu tycks historieskrivningen vara på väg till en ny omsvängning. I Harvard Law Review 1947 har Max Radin — professor i Berkeley och en av USA:s främsta statsrättsexperten — skrivit en uppsats med samma titel som Jenks arbete av år 1904 (Myten om Magna charta), men med en inträngande kritik av Jenks och McKechnies slutsatser. Hans uppfattning godtas och utvecklas av den amerikanske statsrättsauktoriteten framför andra, Edward Corwin, i dennes senaste lysande arbete ("Liberty against Government"). Magna charta var, säger dessa forskare, i stort sett så grundläggande för engelsk rättsutveckling som man påstod före nedvärderingsförsöken för några årtionden sedan. Den moderna historieforskningens benägenhet att krossa gamla idoler har denna gång slagit miste; det är en realitet den vågat angripa.

Vad gäller striden och hur förs bevisningen? Blott ett par huvudpunkter kan här beröras.

Den från debattens synpunkt viktigaste bestämmelsen i Magna charta återfinns i artikel 29: "Ingen fri man skall gripas eller fängslas eller berövas sin

egendom eller landstorvisas eller på annat sätt skadas... annat än efter laga dom av hans likar och efter landets lag." Man jämföre vår regeeringsforms paragraf 16: "Konungen bör... ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom..."

Den första frågan är vad orden "ingen fri man" (nullus liber) betyder. Enligt den negativa uppfattningen om Magna charta avses härmed blott de länsherrar som hela urkunden närmast gällde. Radin anser sig kunna visa att i vissa artiklar ordet "fri man" tvärtom måste gälla alla utom trälarna och drar slutsatsen att så är fallet även i denna artikel; genom påverkan av ledande kyrkomän har sannolikt den frihetsprincipen det här är fråga om kommit att omfatta även andra än de upproriska baronerna. Säkert synes vara — och detta är än viktigare — att man kort efter urkundens tillkomst, redan år 1225, utgick från att den avsåg alla fria män och att denna tolkning under den följande tiden ansågs ostridig.

Den andra frågan kan anknyttas till orden "landets lag". I dessa ord har man funnit en antydning om att vissa rättsgrundsatser, närmast av processuell natur, ansågs giltiga oberoende av konungens (eller över huvud av överhetens) vilja, och själva Magna charta har räknats till dessa helgade föreskrifter. På denna punkt har meningsbrytningarna till stor del koncentrerats kring spörsmålet, om Magna charta tillerkändes betydelse av jurister och domare under tiden efter dess tillkomst. Den negativa skolan har här ställt sig skeptisk: i sin extrema form hävdar den att Coke på 1600-talet drog fram Magna charta ur en glömska som varat ända från 1300- eller åtminstone 1400-talet. Radin synes med framgång hävda dels att Magna charta under århundraden tillerkändes utomordentlig vikt, dels och framför allt att den länge ansågs stå över alla andra bestämmelser som ett slags grundlag. Att chartan i slutet av medeltiden inte så ofta åberopades måste, skriver Corwin, beror på att den då redan blivit en del av sedvanerätten. Visserligen lyckades Henrik VIII att införa ett faktiskt envælde, men att det aldrig uppfattades som lagligt beror, enligt Radin, kanske väsentligen på Magna chartas auktoritet.

Den vetenskapliga debatten omfattar även egenartade detaljfrågor. Som ett bevis på att

Magna charta några årtionden före Cokes framträdande var totalt bortglömd anför McKechnie att Shakespeare inte nämnde den i sitt skådespel om Johan utan land. Radin söker visa att Shakespeare måste ha känt till den, men att chartan likaväl som en rad andra handlingar i Johans liv inte fann någon plats i dramat.

Resultatet av de senaste forskningarna synes vara att hela problemet om Magna charta såsom myt eller realitet upplöses. Det var naturligt att tala om en myt då man antog att urkunden fått sin väsentliga betydelse som allmän frihetsgaranti först i händerna på Stuartarnas motståndare. Om däremot urkunden nära nog omedelbart uppfattades som en dylik garanti är det — oberoende av om den tolkades rätt eller inte — orimligt att tala om myt. Sätillvida står sig dock den negativa uppfattningen som en rad engelska historiker och statsvetenskapsmän under 1800-talet i liberalit och patriotiskt nit överdrivit urkundens betydelse.

Varför har amerikanska statsrättslärda så stort intresse för Magna charta? Det perspektiv som öppnas med denna fråga är det mest intressanta av alla. Till stor del genom den engelska diskussionen kring Magna charta fick den amerikanska doktrinen uppslag som blev avgörande för amerikansk författningsutveckling. Principen om att vissa regler om den enskildes frihet står över lagstiftningen och att dessa regler måste tolkas av oberoende domare samt att dessa domare har rätt att underkänna lagstiftarens beslut, om de strider mot fundamentalreglerna, blev på detta sätt en hörnsten i amerikansk juridik och politik. Och den "landets lag" varom Magna charta talade förvandlades i USA till "due process of law", den grundsats om "rättfärdighet och rimlighet" i lagstiftningen som är den viktigaste utgångspunkten för de amerikanska domstolarnas lagprövning och därmed nyckelordet i amerikansk statsrätt. Det är där-

för knappast någon överdrift att säga att Magna charta av år 1215 först under 1800-talet i USA kom att tillämpas i sina yttersta konsekvenser.

Herbert Tugsten